

**O'ZBEK TILIDA ZONIM KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK
BIRLIKLARNING STRUKTURAVIY VA GRAMMATIK
XUSUSIYATLARI**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

2-bosqich magistranti

ESHBOLTAYEVA LOLA BAXTIYOROVNA

Annonatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilidagi zoonim komponentli frazeologik birliklarning strukturaviy va grammatik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Frazeologik birliklar xalqning milliy tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy merosini ifodalovchi muhim til birliklaridan hisoblanadi. Ayniqsa, hayvon nomlarini o'z ichiga olgan iboralar tilda ko'p uchraydi va ularning ma'nosi ko'pincha ko'chma xarakterga ega bo'ladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, zoonim, strukturaviy xususiyatlar, grammatik xususiyatlar, semantika, frazeologizmlar, til madaniyati, obrazlilik, emotsional ifoda.

**STRUCTURAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF
PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ZOONYM COMPONENTS IN THE
UZBEKISTAN LANGUAGE**

Abstract: This article is devoted to the study of the structural and grammatical features of phraseological units with a zoonym component in the Uzbek language. Phraseological units are considered important language units that express the national thinking, worldview and cultural heritage of the people. In particular, expressions containing animal names are often found in the language, and their meaning is often portable.

Keywords: phraseological units, zoonym, structural features, grammatical features, semantics, phraseologisms, language culture, imagery, emotional expression.

СТРУКТУРНО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ЗООНИМНЫМ КОМПОНЕНТОМ В УЗБЕКИСТАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: Данная статья посвящена изучению структурно-грамматических особенностей фразеологических единиц с зоонимным компонентом в узбекском языке. Фразеологические единицы считаются важными языковыми единицами, выражающими национальное мышление, мировоззрение и культурное наследие народа. В частности, выражения, содержащие названия животных, часто встречаются в языке, а их значение часто является переносным.

Ключевые слова: фразеологические единицы, зооним, структурные особенности, грамматические особенности, семантика, фразеологизмы, языковая культура, образность, эмоциональная экспрессия.

Zoonim frazeologizmlarining tili va madaniyatdagi o'rni juda muhimdir. Zoonim frazeologizmlar – bu hayvon nomlari asosida yaratilgan va ma'lum bir ma'no ifodalovchi iboralardir. Ular tilning boyligini, tasavvurni va madaniyatni aks ettiradi. Zoonim frazeologizmlarining tili va madaniyatdagi o'rni quyidagicha bo'lishi mumkin:

Zoonim frazeologizmlar tilda ko'plab tasviriy va rang-barang obrazlarni yaratadi. Hayvonlar va ularning xulq-atvori asosida yaratilgan iboralar odamlar o'rtasidagi muloqotni boyitadi, ularning fikrini aniq va ta'sirchan ifodalashga yordam beradi. Zoonim frazeologizmlar o'sha xalqning madaniyati, urf-odatlari, tarixiy tajribalari va tabiatga bo'lgan munosabatini aks ettiradi. Masalan, ayrim hayvonlar ba'zi xalqlarda shafqat, qo'llab-quvvatlash yoki kuchni anglatishi mumkin, boshqalari esa yomonlik yoki qo'rquvni ifodalaydi.¹

Simvolizm: Hayvonlar va ularning xulq-atvori ko'pincha biror ma'no yoki tasavvur bilan bog'lanadi. Misol uchun, "qushning qanotlari" erkinlikni, "yovvoyi mushuk" esa qattqlik yoki mustahkam turishni ifodalashi mumkin.

¹ Serafimov, D. Tsel' i metody frazeologicheskogo issledovaniya. Moscow: Nauka.(2009).192-b.

O'tmishdan kelajakka uzviy bog'lanish: Zoonim frazeologizmlar xalqning qadimiy tarixiy va madaniy merosini saqlaydi. Bu iboralar vaqt o'tishi bilan yangi ma'nolarni qabul qilib, jamiyatda yashash davomida o'zgarib boradi.

Psixologik va emotsional ta'sir: Zoonim frazeologizmlar o'ziga xos psixologik va emotsional ta'sirga ega bo'lib, ular orqali insonlar o'z his-tuyg'ularini va holatlarini ifodalaydi. Masalan, "bo'ri kabi" iborasi biror kishining qo'rqmasligini yoki jasoratini ta'riflashda ishlatiladi.

Shu tarzda, zoonim frazeologizmlar tilda o'ziga xos o'rin tutadi va madaniyatni ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Frazeologizm — bu tilning mustahkam, bir butun birikmalari bo'lib, ular so'zlarning aniq tartibda kelib, yagona ma'no ifodalovchi birlikni tashkil qiladi. Frazeologik birliklar ko'pincha o'ziga xos ko'chma yoki metaforik ma'nolarga ega bo'ladi. Frazeologizmning xususiyati shundaki, uning tarkibidagi so'zlar o'z ma'nosidan chiqib, alohida yangi ma'no hosil qiladi.

Masalan:

Qora qo'l — biror ishni yomon bajarish yoki zarar keltirish ma'nosida ishlatiladi.

Frazeologizmga quyidagi xususiyatlar xos:

Mustahkam birikma: Frazeologizmning tarkibidagi so'zlar o'zaro birlashtirilgan va doimiy shaklda ishlatiladi.

1. **Metaforik ma'no:** Frazeologizm ko'pincha bevosita ma'no o'rniga ko'chma yoki figurativ ma'no ifodalaydi.

2. **Grammatik mustahkamlik:** Frazeologizm tarkibidagi so'zlar grammatik jihatdan o'zgartirilishi mumkin emas (masalan, so'zning tartibi o'zgarishi mumkin emas).

Zoonim Frazeologizmning ta'rifi:

Zoonim frazeologizm — bu hayvonlarning nomlari yoki ularga nisbatan so'zlashuvda ishlatilgan frazeologik birliklardir. Zoonimlar, odatda, tilda ma'lum bir tasavvur yoki obrazni yaratadi va frazeologik birikmalar orqali bunday

tasavvurlarni ifodalaydi. Zoonim frazeologizmlarida hayvon nomlari ko'pincha bevosita yoki ko'chma ma'nolarda ishlatiladi.²

Zoonim frazeologizmlarning asosiy xususiyatlari:

Hayvonlar nomining ishlatilishi: Zoonim frazeologizmlarida asosan hayvonlarning ismlari yoki ularga nisbatan iboralar mavjud.

Ko'chma ma'no: Zoonim frazeologizmlarida hayvonlar nomi bevosita emas, balki ko'chma ma'noda ishlatiladi. Masalan, "kapalakni o'ldirish" frazeologizmi "oddiy yoki yengil ishni tugatish" ma'nosida ishlatiladi.

Emotsional rang: Ko'p hollarda, zoonim frazeologizmlarida hayvonlarga nisbatan ijobiy yoki salbiy emotsional rang berilgan bo'ladi (masalan, "chiylanchiq bo'lish" — yomon ish qilish).

Misollar:

Kuchukni yutish (zanglash yoki maqsadsiz narsaga urg'u berish).

Tovuq bo'lib qolmoq (xavfli vaziyatdan chiqish yoki qo'rqish).

Zoonim frazeologizmlari tilni boyitish va turli obrazlarni yaratish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Bu frazeologizmlar ko'pincha xalqning madaniyati, dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi.³

O'zbek tilidagi zoonim frazeologizmlar tilda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning o'rganilishi tilshunoslik, madaniyatshunoslik va psixologiya sohalarida katta ahamiyatga ega. Bu frazeologizmlar o'zbek xalqining madaniy merosini, dunyoqarashini, urf-odatlarini va tabiatga bo'lgan munosabatini aks ettiradi. Ularning ahamiyati va o'rganishning zaruriyati quyidagi jihatlardan iborat:

Zoonim frazeologizmlar o'zbek xalqining tarixiy tajribalari va madaniyatini ifodalaydi. Ular xalqning tabiatga bo'lgan munosabatini, hayvonlar bilan bog'liq urf-odatlarini va qadimiy qarashlarini aks ettiradi. Bu frazeologizmlarni o'rganish orqali xalqning madaniy merosini saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish mumkin.

² Stern, J. Metaphor and Cultural Identity. Cambridge: Cambridge University Press. 2007 .345-b.

³ Taylor, J. R. Cognitive Linguistics: An Introduction. Oxford University Press. 2002 .678-b.

Zoonim frazeologizmlar tildagi obrazlilikni va rang-baranglikni ta'minlaydi. Ular yordamida til yanada boy, tasviriy va ta'sirchan bo'ladi. Bunday frazeologizmlar yordamida fikrlar aniq va to'liq ifodalanadi, bu esa tilni o'rganish va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Zoonim frazeologizmlar orqali xalqning psixologik holati, dunyoqarashi va hissiyotlarini tushunish mumkin. Hayvonlar va ularning xulq-atvori asosida yaratilgan iboralar, insonlar orasidagi munosabatlarni, hissiy holatlarni va ijtimoiy qadriyatlarni ifodalaydi.

Zoonim frazeologizmlar zamonaviy tilshunoslikda tilda o'zgarishlar va yangilanishlarni kuzatishda yordam beradi. Ular yangi ma'nolarni qabul qilib, zamonaviy ijtimoiy va madaniy kontekstga moslashadi. Bu frazeologizmlar tilni yanada boyitadi va uning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tilshunoslik va adabiyotshunoslikda ahamiyati: Zoonim frazeologizmlar tilshunoslikda frazeologiya bo'limida o'rganiladi. Ular adabiyotda, ayniqsa, she'riyatda, nasrda va xalq og'zaki ijodida keng qo'llaniladi. Ularning o'rganilishi tilshunoslarga va adabiyotshunoslarga xalqning til va madaniyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'zbek tilining o'ziga xosligini saqlash: Zoonim frazeologizmlar o'zbek tilining o'ziga xosligini, uning tarixiy va madaniy merosini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ularni o'rganish orqali o'zbek tilining boyligini va xilma-xilligini saqlab qolish mumkin. Shu sababli, o'zbek tilidagi zoonim frazeologizmlarni o'rganish tilshunoslik, madaniyatshunoslik, adabiyotshunoslik va psixologiya sohalarida zaruriyatga ega bo'lib, xalqning madaniy merosini saqlash, tilni rivojlantirish va tushunishni chuqurlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.⁴ Zoonim komponenti (hayvon nomlari)ni o'z ichiga olgan frazeologik birliklar, odatda hayvonlar obrazlari asosida yaratilgan ko'chma ma'nolarni ifodalash uchun ishlatiladi. Quyida bunday frazeologik birliklarga misollar keltirilgan:

1. Ayiqning ovqatini yeyish

Ma'no: Juda katta ishni bajarish, og'ir ishni qilish.

⁴ Viktorov, V. Russian Idioms and their Interpretation. Moscow: Russian Language. 2000 .156-b.

Misol: "Unga bu ishni topshirish, aynan ayiqlarning ovqatini yeyish kabi bo'ldi."

2. Tovuq bo'lib qolmoq

Ma'no: Qo'rqib yoki o'zini himoya qilishga ojiz bo'lish.

Misol: "Yangi ish joyida shunday sharoitni ko'rib, tovuq bo'lib qolganman."

3. Chiqib ketgan otni qo'llash

Ma'no: Fursatdan foydalanib, biror narsani o'rganib yoki boshlab yuborish.

Misol: "U bu imkoniyatni chiqib ketgan otni qo'llash kabi qo'lga kiritdi."

4. Tomoqqa qora mushuk tushmoq

Ma'no: Yomonlik, baxtsizlik yoki kutilmagan salbiy hodisa yuz berishi.

Misol: "Unga bu kun juda omadli bo'lmasdan, tomoqqa qora mushuk tushdi."

5. Chiqishning itiga o'xshamoq

Ma'no: Tez va bir joydan boshqa joyga shoshilmoq.

Misol: "Ularning barcha ishlarini olib chiqishning itiga o'xshamoq kerak."

6. Qushni bilib olish

Ma'no: Yaxshi, do'stona yoki ijobiy munosabat o'rnatish.

Misol: "Bu yerda yangi mijozlar bilan qushni bilib olish ham muhim."

7. Itning dumini bog'lash

Ma'no: Biror narsani davom ettirish yoki uni yopish.

Misol: "Agar bu ishni yakunlasak, itning dumini bog'lash kabi bo'ladi."

8. Kapalakni uyga kiritmoq

Ma'no: Yengil va jozibali narsalarga duch kelmoq.

Misol: "U shu qadar chiroyli va shirin gapirarki, har doim kapalakni uyga kiritishga o'xshaydi."

9. Buzoqni uyga kiritmoq

Ma'no: Yaxshi niyat bilan biror narsaga harakat qilish, ammo baribir muvaffaqiyatsiz bo'lish.

Misol: "Men bu ishni boshlashga harakat qildim, ammo buzoqni uyga kiritganim kabi bo'ldi."

10. Tuzli qo'zi bo'lish

Ma'no: Yengil yoki ochiq, asossiz gaplarni aytib, odamlarni aldamoq.

Misol: "U har doim tuzli qo'zi bo'lib, asossiz gaplarni aytadi."

Yuqoridagi misollar o'zbek tilidagi zoonim frazeologizmlarining ko'p turlari va ularga xos ma'nolarni aks ettiradi. Bu frazeologizm o'zida turli hayvonlar obrazlarini ifodalash orqali tildagi rang-baranglikni va figurativ ma'nolarni kuchaytiradi.⁵ Zoonim frazeologizmlari, hayvonlarning nomlarini o'z ichiga olgan frazeologik birliklardir. Ularning strukturalari, morfologik tarkibi, sintaksis funksiyalari va birlik/ko'plik shakllari tildagi ifodaviy imkoniyatlarni kengaytiradi. Quyida bularning har biri bo'yicha batafsil ma'lumot berilgan.

1. Komponentlar: Zoonim Frazeologizmlarining Strukturalari va Ular Orasidagi Aloqalar

Zoonim frazeologizmlari, asosan ikki yoki undan ortiq komponentdan iborat bo'ladi:

Zoonim (hayvonning nomi): Frazeologizmning asosiy qismini tashkil etadi. Masalan, "it", "kapalak", "tovuq", "sigir", "yong'oq".

Qo'shimcha komponent: Bu so'zlar zoonim bilan ma'nodosh yoki ko'chma ma'no hosil qilish uchun ishlatiladi. Masalan, "tovuq bo'lib qolmoq" (qo'rqqulik), "kapalakni uchirmoq" (yengil ish).

Zoonim va qo'shimcha komponentlar o'rtasida kuchli ma'no aloqasi mavjud. Masalan, "kapalakni o'ldirish" frazeologizmi "oddiy yoki yengil ishni tugatish" ma'nosini anglatadi, bu yerda "kapalak" bir nechta boshqa so'zlar bilan ma'no shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Serafimov, D. Tsel' i metody frazeologicheskogo issledovaniya. Moscow: Nauka.(2009).192-b.
2. Stern, J. Metaphor and Cultural Identity. Cambridge: Cambridge University Press. 2007 .345-b.
3. Taylor, J. R. Cognitive Linguistics: An Introduction. Oxford University Press. 2002 .678-b.

⁵ Zaytsev, A. Frazeologiya v kontekste natsional'noi kul'tury. Moskva: Nauka. 2011. 278-b.

4. Viktorov, V. Russian Idioms and their Interpretation. Moscow: Russian Language. 2000 .156-b.
5. Zaytsev, A. Frazzeologiya v kontekste natsional'noi kul'tury. Moskva: Nauka. 2011. 278-b.